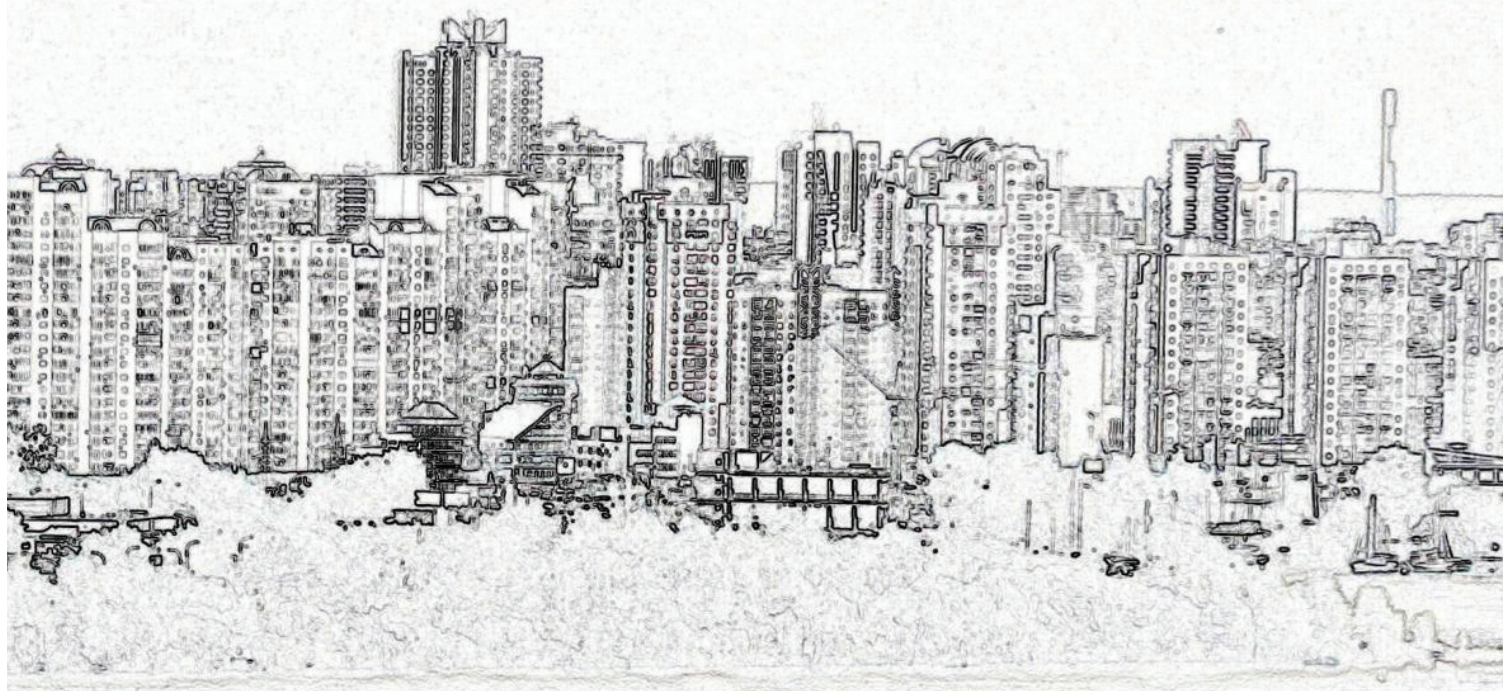

За редакцією
КОСТЯНТИНА МЕЗЕНЦЕВА
ЯРОСЛАВА ОЛІЙНИКА
НАТАЛІЇ МЕЗЕНЦЕВОЇ

УРБАНІСТИЧНА УКРАЇНА: В ЕПІЦЕНТРИ ПРОСТОРОВИХ ЗМІН

СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УРБАНІСТИЧНА УКРАЇНА: В ЕПІЦЕНТРІ ПРОСТОРОВИХ ЗМІН

Колективна монографія

За редакцією
Костянтина Мезенцева,
Ярослава Олійника,
Наталії Мезенцевої

**Київ
Видавництво «Фенікс»
2017**

УДК 911.375

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 7 від 19 грудня 2016 року)*

Авторський колектив:

Костянтин Мезенцев, Ярослав Олійник, Наталія Мезенцева,
Микола Барановський, Олексій Гнатюк, Наталія Гусева, Олена Денисенко,
Наталія Дністрянська, Мирослав Дністрянський, Олена Дронова,
Ірина Закутинська, Любов Зеленська, Володимир Казаков, Людмила Ключко,
Олена Кононенко, Анастасія Мазурова, Дар'я Мальчикова, Тетяна Маншиліна,
Ірина Мельник, Анатолій Мельничук, Костянтин Немець, Людмила Немець,
Вікторія Пацюк, Ігор Пилипенко, Григорій Підгрушний, Микола Пістун,
Дмитро Полешко, Катерина Сегіда, Роман Сливка, Юлія Стеблецька

**У69   Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія
/ за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – Київ: Видав-
ництво «Фенікс», 2017. – 438 с.
ISBN 978-966-136-446-1**

Монографія продовжує серію наукових праць "Суспільна географія ХХІ століття", започатковану Київським відділом Українського географічного товариства. У монографії представлені теоретичні та прикладні результати сучасних досліджень українських вчених у галузі урбаністичної географії. В роботі проаналізовано розвиток урбаністичних досліджень в Україні, охарактеризовано динаміку мережі міст України та окремі регіональні паттерни, висвітлено трансформації міського простору столиці, розкрито сучасні особливості субурбанізації в Україні, піднято питання пріоритетів та шляхів майбутнього розвитку українських міст.

УДК 911.375

ISBN 978-966-136-446-1

© К. Мезенцев, Я. Олійник, Н. Мезенцева, М. Барановський, О. Гнатюк, Н. Гусева, О. Денисенко, Н. Дністрянська, М. Дністрянський, О. Дронова, І. Закутинська, Л. Зеленська, В. Казаков, Л. Ключко, О. Кононенко, А. Мазурова, Д. Мальчикова, Т. Маншиліна, І. Мельник, А. Мельничук, К. Немець, Л. Немець, В. Пацюк, І. Пилипенко, Г. Підгрушний, М. Пістун, Д. Полешко, К. Сегіда, Р. Сливка, Ю. Стеблецька, 2017

6. Міські поселення Луганщини: нові виклики на фоні старих проблем

Ірина Мельник

Луганщина – східний форпост України, частина Донбасу, старопромисловий та високоурбанізований регіон. В умовах зміни парадигми розвитку держави, переходу до ринкової економіки міські поселення регіону зіткнулись з комплексом проблем, потребують нової концепції розвитку. Мета даного дослідження – виявити сучасні проблеми міських поселень Луганщини та окреслити пріоритетні напрями їх розвитку у нових геополітичних реаліях. Інерційний, за індустріальним сценарієм розвиток більшості міських поселень регіону за часів незалежної України був фактично підтриманий політикумом, крупними внутрішніми інвесторами, населенням. Так і не було розв’язано низку економічних проблем, зберігаються диспропорції в структурі міського середовища, соціальні та екологічні проблеми. Серед нових викликів – припинення війни на Сході, повернення контролю з боку України над своїми територіями, відновлення економіки і повноцінного життя в поселеннях, залучення додаткових ресурсів розвитку в умовах інвестиційної непривабливості регіону, їх раціональне використання, перехід від інерційного розвитку до інноваційного тощо. Який сценарій подальшого розвитку міст: індустріальний (за умов модернізації) чи постіндустріальний? Чи можуть бути пристосовані території та інфраструктура старопромислових поселень Луганщини під нові сценарії розвитку?

Ключові слова: міське поселення, розвиток, проблеми, трансформації, монопрофільність, депресивність, Луганська область

Міста – це в певному сенсі організми, але водночас – найбільше творіння людини. Вони мають надзвичайно складну будову, устрій, структуру, вони ростуть, вони зменшуються, а якщо втрачають сенс свого існування – вони вмирають. Місто можна ” віднайти заново ”. Чи можуть міста помирати? Так.

Блер Рубл

У різноманітті міст України особливе місце посідають міста старопромислових регіонів. Це особливий тип міських поселень, об’єднаних своїм походженням, господарською спеціалізацією, специфічним міським ландшафтом, яскраво вираженою ментальністю населення, способом його життя і традиціями господарювання. Регіональна специфіка цих поселень проявляється в комплексі еко-

номічних, соціально-демографічних та екологічних проблем, ”які по праву претендують поповнити об’єктно-предметну область подальших суспільно-географічних досліджень“ (Яковлева, Закотнюк 2013).

Осередком найбільшої концентрації міст і селищ міського типу в Україні є Донбас – високоурбанізований і старопромисловий район, що на схемах соціально-економічного районування завжди виділяється у складі Донецької та Луганської областей. Маючи багато спільного, ці два регіони водночас є дуже різними за багатьма ознаками. Так за ступенем диверсифікованості структури економіки, рівнем інноваційного розвитку, густотою населення та міських поселень Луганщина значно поступається Донеччині. То ж саме Луганська область є тим ”полігоном“, на прикладі якого якнайкраще можна проаналізувати сучасні проблеми міських поселень старопромислового регіону.

Міста Донбасу завжди цікавили дослідників. Сучасна наукова ”скарбниця“ знань про розвиток міських поселень Луганської області налічує значну кількість праць представників різних наук – економіки, географії, історії, містобудування, соціології, екології та ін. Серед географів вагомий внесок у вивчення системи міського розселення Луганської області як складової систем більш високих ієрархічних рівнів зробили в різні часи Н. Блажко, А. Краснопольський, Я. Бондаренко, Ю. Пітюренко, П. Коваленко, А. Степаненко, Т. Дробішевська, А. Доценко, Г. Заваріка (Краснопольський 1968, 1972; Бондаренко и др. 1977; Пітюренко 1963; Пітюренко 1972; Коваленко 1994; Дробышевская 1993; Доценко 1994; Заваріка 2012). Промисловий потенціал міст (міських агломерацій) Луганщини досліджували Г. Підгрушний, С. Іщук, О. Гладкий, суспільно-географічні аспекти розвитку малих та середніх міст – І. Мельник (Підгрушний 2009; Гладкий 2008; Мельник 2006). Відомості (тепер вже – глибоко ретроспективні) про міські поселення Луганщини містяться в багатотомному енциклопедичному виданні ”Історія міст і сіл Української СРСР“ (том ”Луганська область“), а також у довіднику ”Міста України“ (Пономаренко 1976; Ковтун, Степаненко 1990). Узагальнена інформація про соціально-економічний стан міських поселень Луганщини, їх функціональні типи знайшла відображення в законодавчо-нормативних документах (Закон України ”Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст України“ (від 04 березня 2004 року), Постанова Кабінету Міністрів України ”Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних

міст“ (від 17 березня 2000 року) та ін. Більш широко, але опосередковано, проблеми міських поселень Луганщини висвітлюються у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, які вони присвятили ”соціалістичним містам“, мономістам, старопромисловим та депресивним районам.

Автор повністю розділяє думку Т. Дробішевської про те, що *проблеми розвитку міст Донбасу не мають прямих аналогів у світовому процесі урбанізації (Дробышевская 1993)*, а наявні урбаністичні дослідження є недостатніми, а подекуди такими, що втратили свою актуальність. Починаючи з весни 2014 року міські поселення Луганщини опинилися перед найбільшими після 1945 року загрозами для свого існування, які зумовлені збройним протистоянням на Сході України. Виходячи з оптимістичного сценарію розвитку подій вважаємо за головну мету даного дослідження проаналізувати стан і сучасні проблеми міських поселень Луганщини та окреслити пріоритетні напрями їх розвитку у нових геополітичних реаліях. Основними завданнями, що вирішувались у ході дослідження, стали: загальна характеристика міських поселень Луганської області, узагальнення підсумків їх розвитку в пострадянський період, географічне структурування проблематики міських поселень з огляду на сучасну геополітичну ситуацію; визначення пріоритетних завдань їх розвитку на найближчу перспективу.

В основу дослідження покладено регіональний підхід, концепції регіонального розвитку (незбалансованого розвитку, сталого розвитку), теорії системи розселення, опорного каркасу, функціональної спеціалізації міських поселень. Вивчення сучасних проблем міських поселень регіону здійснено з використанням конкретно-історичного контексту, який слугує специфічним ”фоном“, розширює можливості порівняльних оцінок та підвищує об’єктивність аналізу. Емпіричними методами, використаними в дослідженні, є метод експертних оцінок, статистичних угруповань і порівнянь.

Інформаційною базою для написання статті слугували нормативно-довідкові та статистичні матеріали (Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Луганській області), фактичні матеріали, що містяться в монографічних та інших роботах вітчизняних вчених, результати досліджень, проведених особисто автором, офіційні повідомлення.

Загальна характеристика міських поселень Луганщини

Історично, на хвилі індустріалізації в межах сучасної Луганської області сформувалась розвинута система розселення, основу

якої складають міські поселення – 37 міст (за їх кількістю Луганщина поступається лише Донецькій та Львівській областям) та 109 селищ міського типу (другий показник після Донецької області). У міських поселеннях сконцентрована переважна більшість населення регіону, а саме – 86,8 % (на 01 січня 2015 року). Проте рівень урбанізації регіону є нижчим з огляду на поширення малих міських поселень – міст та селищ з низьким рівнем благоустрою. Багато з них фактично не відповідають тим критеріям, за якими поселенню в Україні надається статус міста або селища міського типу.

Особливістю системи розселення Луганщини є нерівномірність і контрастність, адже більшість поселень (міст, селищ міського типу) сконцентрована у південній старопромисловій її частині. Незначна середня відстань між містами півдня (9–11 км) свідчить про дуже високий рівень господарського освоєння території. У цій частині області всі міста входять до складу локальних систем розселення (Луганської, Стахановсько-Алчевської та ін.). Північна ж частина області є великою аграрною провінцією з щільністю населення 14–19 осіб на км².

Мережа міст формує кістяк території регіону, концентруючи населення, промислову та соціальну інфраструктуру. Найбільші з міст слугують центрами економічної активності, ”організують” навколо себе рух населення, ресурсів, товарів, інформації тощо, а також слугують ядрами агломераційних утворень. Менші міські поселення виконують функції спеціалізованих промислових центрів або ”тримають на собі” сільську периферію, надаючи нечисленні, але такі необхідні периферійним районам послуги.

Абсолютна більшість міст і селищ міського типу регіону набула свого міського статусу за радянських часів. Сучасна карта міського розселення Луганської області відображає географію індустріального освоєння Донецького вугільного басейну та фіксує історичну пам’ять про радянські п’ятирічки та нечувані темпи зведення промислових гігантів. Характерним для регіону явищем є поширення мономіст, серед яких переважають ”ресурсні” (шахтарські) поселення. Відзначимо, що приклади монофункціональності зафіксовані тут не лише серед малих, але й серед середніх (50–100 тис. мешканців) та великих (100–250 тис.) міст. Прикладом є середні міста Довжанськ (до 2016 року – Свердловськ), Ровеньки (вугільна промисловість) та великі міста Северодонецьк (хімічна промисловість), Алчевськ (чорна металургія). Монопрофільність зумовлює жорстку залежність можливостей, темпів і напрямів розвитку таких поселень

від фінансово-економічного "добробуту" підприємств однієї галузі або навіть одного підприємства.

Разючий візуальний досвід, який часто описують західні відвідувачі, згадуючи "соціалістичні міста", – це одноманітність, що найбільше виявляється в монотонності міської архітектури та малих архітектурних форм (*Шліпченко 2012*) – це те, що притаманне більшості міських поселень на Луганщині. Типова забудова поєднується з деформованим, індустріальним ландшафтом. Поясненням одноманітності міст є пріоритет виробничих потреб над соціальними та прагнення тодішньої влади в найкоротші строки забезпечити житлом "будівничих соціалізму". Деякі дослідники вказують і на волюнтаристські ідеологічні причини такої одноманітності, коли планувальники в соціалістичних суспільствах, мабуть, намагалися створити одноманітні житлові зони згідно з марксистсько-ленінськими принципами знищення соціальної сегрегації (*Шліпченко 2012*).

Серед інших характерних рис міського середовища на Донбасі дослідники визначають "хаотичне" розміщення функціональних зон міст; значну площу промислових територій, розташованих у міських межах; значні території контактних-стиків зон між промисловою й селітебною зонами, хаотичність їх використання без дотримання санітарно-захисних зон; наявність значної кількості забруднених територій; пересіченість і розділення території міст на окремі частини залізничними шляхами (*Мозговий 2011: 130-131*).

Історичні особливості виникнення, заселення та подальшого розвитку міських поселень, їх господарська спеціалізація та виробничі зв'язки, умови зайнятості працівників, своєрідність міського середовища та інші фактори зумовили формування специфічної регіональної ідентичності населення з ментальністю, стереотипами та поведінкою "радянської людини". Для міських поселень Луганщини характерний етнічно мішаний склад їх мешканців, у якому значна частка припадає на осіб з подвійною російсько-українською етнічною самосвідомістю.

Найбільш помітними підсумками розвитку міських поселень Луганщини у *пострадянський період* стали:

1) *Демографічна трансформація міських поселень та втрати людського потенціалу* (рис. 6.1, 6.2). В урбаністиці немає єдиної точки зору щодо того, який відсоток населення повинно втратити місто, щоб вважати його "депресивним" або "кризовим". Американський економіст Р. Роуланд назвав значною втрату населення більше ніж 5 % за десятиріччя. Вивчаючи міста Уральського

району (РФ), С. Баканов визначив депресивними ті з них, що за 30-ти річний період втратили не менше 10 % населення, причому негативна динаміка в них зберігалась на всіх відрізках часу досліджуваного періоду (Баканов 2003). У Луганській області за період з 1989 року по 2015 рік (за 25 років) офіційно фіксована чисельність наявного населення у містах скоротилась на 22 %, у селищах міського типу – на 24 %.

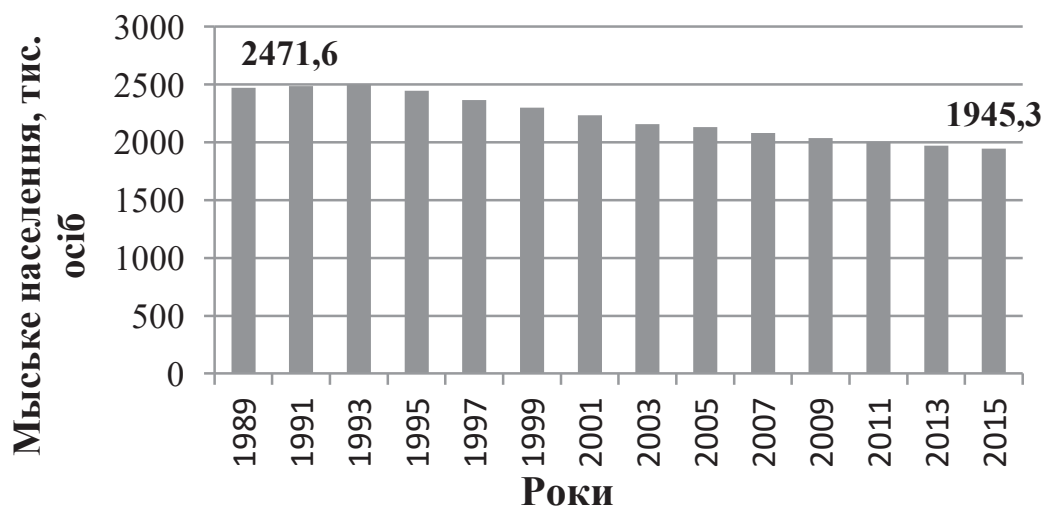

Рис. 6.1. Динаміка чисельності міського населення Луганської області в 1989–2015 роках

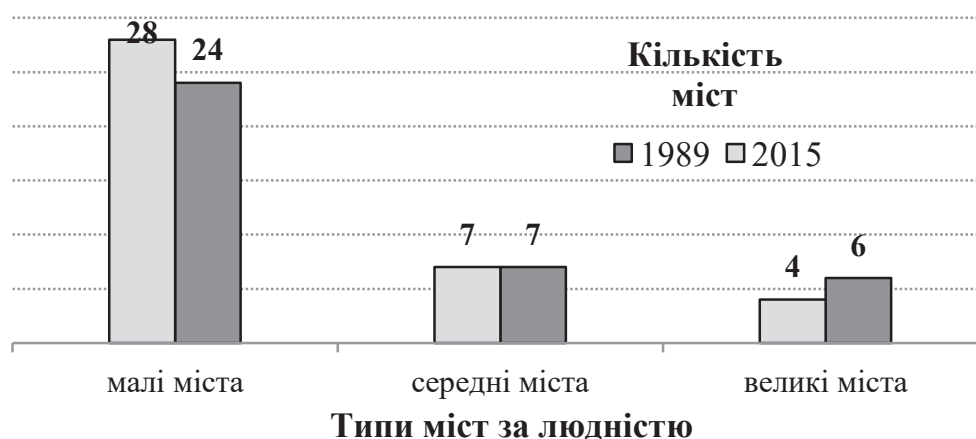

Рис. 6.2. Зміни в урбаністичній структурі Луганської області за 1989–2015 роки

У цілому по міських поселеннях втрати склали 543 тис. осіб, що еквівалентно зникненню з карти п'яти "міст-стотисячників". Відзначимо, що всі без винятку міські поселення протягом зазначеного періоду мали негативну динаміку, але різної інтенсивності.

Чинниками їх демографічної деградації стали депопуляція у поєднанні з від'ємним сальдо міграції.

Негативні демографічні тенденції позначились на урбаністичній структурі Луганської області. За період з 1989 по 2014 роки кількість великих міст в області зменшилась (з шести до чотирьох), а малих – зросла (з 26 до 28). Група найменших міст з чисельністю населення до десяти тисяч осіб (нижче законодавчо встановленої межі для віднесення поселення до категорії міст) поповнилась ще трьома містами, що свідчить про процес дезурбанізації.

2) *Деіндустріалізація і, як наслідок, втрата традиційних функцій багатьма міськими поселеннями.* Деякі з міст і селищ внаслідок закриття шахт або інших об'єктів індустрії перетворились на депресивні і глибоко дотаційні (міста Кадіївка (до 2016 року – Стаханов), Голубівка (до 2016 року – Кіровськ), Брянка, Міусинськ, Первомайськ та ін.). Найбільш вражаючим за своїми соціальними наслідками став період з 1995 по 2001 роки, який ознаменувався масовим закриттям вугледобувних підприємств без створення альтернативних місць прикладання праці, що поставило на межу виживання населення багатьох шахтарських міст. За цей час було ліквідовано половину шахтного фонду Луганської області.

Подальша приватизація шахт дещо уповільнила процес згорання вугільної промисловості. З приходом у регіон крупних холдингів, таких як Індустріальний союз Донбасу, ДТЕК, стабілізувався економічний стан міських поселень південно-східної частини області, де зосередився основний (понад 85 %) видобуток вугілля. Деякі з шахт, приречених державою на ліквідацію, відновили роботу, чого не можна сказати про машинобудування, яке продовжило занепадати. Основними характеристиками міської деіндустріалізації стали скорочення загальної чисельності зайнятого населення та перерозподіл вивільнених із промисловості працівників у сферу послуг (передусім – у торгівлю).

3) *Посилилась соціально-економічна диференціація поселень та розрив в рівні життя їх мешканців.* Найшвидше адаптувався до умов ринкової економіки обласний центр – м. Луганськ, де помітно зросла частка зайнятих в управлінні, освіті, медицині, банківській сфері, помітно оновились соціальна інфраструктура. Відносного “добробуту” досягли великі та середні міста – центри локалізації “успішних підприємств” (міста Алчевськ, Северодонецьк, Лисичанськ, Ровеньки, Довжанськ, Сорокине (до 2016 року – Краснодон)). На противагу їм, інші міста і селища міського типу продовжили занепадати.

4) У результаті "вибуття" великої кількості промислових об'єктів зменшився виробничий тиск на довкілля, але з'явилися *нові екологічні проблеми техногенного характеру*: наслідки неякісного виконання технічних проектів закриття вуглевидобувних підприємств, підтоплення поселень, "місячний ландшафт" у результаті хижацького видобутку вугілля у копанках (малих шахтах з неповним переліком дозвільних документів) (Головнев 2013).

5) Особливої гостроти набули *соціальні проблеми*: низькі стандарти життя в більшості малих міст і селищ міського типу, незадовільна (в окремих поселеннях – кризова) медико-демографічна та криміногенна ситуація. У кінцевому підсумку, усе це стало сприятливим фоном для розгортання на Сході збройного протистояння, ініційованого та фінансованого сусідньою державою.

Інерційний, за індустріальним сценарієм розвиток більшості міських поселень регіону за часів незалежної України був фактично підтриманий політикумом, крупними внутрішніми інвесторами, населенням. Так і не були розв'язані економічні проблеми: збереження монопрофільності не лише малих, а й середніх міст, депресивність, консервація технологічної відсталості виробництва та ін.

Сучасні проблеми міських поселень Луганщини

Сучасна проблематика міських поселень регіону мала б розглядатися диференційовано, у розрізі таких їх регіональних груп: індустріальний південь/аграрна північ, стара гірничопромислова зона із значною концентрацією депресивних поселень/"нова" гірничопромислова зона з рентабельними шахтами; обласний центр/периферія тощо. Але останні політичні події (масштабний військово-політичний конфлікт, локалізований у межах двох східних областей) зробили абсолютно реальним новий рубіж – "лінію розмежування" або "лінію зіткнення", яка відрізає від Луганщини так звану непідконтрольну Україні частину території, що потребує просторового переформатування будь-яких наукових розвідок на Донбасі.

Лінія зіткнення – це система населених пунктів з прив'язкою до місцевості, яка має версії юридичні (документи, що додаються до Мінських домовленостей, та Розпорядження Кабінету Міністрів з переліком відповідних поселень) та фактичні (реально контролювані Збройними силами України позиції на місцевості). Станом на жовтень 2016 р. на Луганщині здійснювати перехід крізь лінію зіткнення дозволялось цивільному населенню лише в районі Станиці Луганської, де обладнано пункт пропуску (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Напівзруйнований вибухом міст через річку Сіверський Донець в районі смт Станиця Луганська – єдиний пішохідний перехід на Луганщині, яким щодня крокують тисячі людей з невідконтрольної території Луганської області ”в Україну“ і назад (2016 рік)

У розпорядженні Уряду ”Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення“ (зі змінами) виділяються, таким чином, дві групи поселень. Перша група – неконтрольовані українською владою поселення (рис. 6.4). У Луганській області до цього переліку увійшли міста обласного підпорядкування Луганськ, Алчевськ, Антрацит, Брянка, Голубівка, Хрустальний (до 2016 року – Красний Луч), Сорокине, Первомайськ, Ровеньки, Довжанськ і Кадіївка (до 2016 року – Стаханов), а також всі населені пункти Антрацитівського, Сорокинського, Лутугинського, Перевальського, Довжанського і Слов'яносербського районів (Про внесення змін... 2015). Друга група (клас особливої небезпеки для проживання) – населені пункти на лінії зіткнення – чотири малих міста – Щастя, Попасна, Гірське, Золоте (крім Золотого-5), три селища міського типу – Станиця Луганська, Петрівка, Новотошківка та 42 сільських поселення. Сучасні проблеми цих груп поселень мають специфічний характер, зумовлений їх особливим статусом. У зв'язку з тим, що деякі райони виявились ”розірваними“, у законодавчому порядку були зроблені відповідні зміни меж адміністративно-територіальних одиниць – Перевальського та Попаснянського, а

також Новоайдарського та Слов'яносербського районів (Про зміни в адміністративно-територіальному... 2014a, 2014b).

Рис. 6.4. Система міського розселення Луганської області (станом на 01 червня 2016 року)

Міські поселення на непідконтрольній Україні частині Луганської області. У результаті військово-політичного протистояння, на непідконтрольній Україні території залишилась менша за площею, але більша за демографічним та поселенським потенціалом частина регіону з основною міською агломерацією з центром у м. Луганську. Більшість міських поселень у цій частині області до початку вищезазначених подій мали комплекс проблем "старопромислових поселень".

Унаслідок перебування під контролем незаконних збройних формувань три з чотирьох агломерацій Луганської субрегіональної системи (Південно-Луганська, або Краснолуцька, Централно-Луганська, або Алчевсько-Стахановська та Луганська) зазнали найбільших людських втрат і руйнувань промислових об'єктів, виробничої й соціальної інфраструктури. У мережі міст і селищ міського типу, зосередженій у південній індустріальній частині регіону, що опинилася в епіцентрі воєнних дій, через знищення системи транспортно-інженерного сполучення, а також житлового фонду пошкоджено сформований раніше опорний каркас міської системи розселення та ускладнено міжпоселенські зв'язки (*Горбулін та ін. 2015*).

Цікава ситуація склалася з підприємствами, що формують економічну базу поселень. Частина промислових об'єктів не припинила роботу під час війни. Їх власники перереєстрували підприємства в Україні, налагодили рух сировини та готової продукції за новими маршрутами та продовжили виплату заробітної плати в гривнях своїм працівникам (Алчевський металургійний комбінат, шахти компанії ДТЕК "Ровенькиантрацит", "Свердловськантрацит", "Краснодонвугілля", "Комсомолець Донбасу") та деякі інші. Так, серед підприємств, які отримали на лютий 2015 року за погодженням з Державною фінансовою службою України право на провезення сировини/продукції через лінію розмежування, були виключно підприємства машинобудівної, металургійної, вуглевидобувної галузі (*Перспективи окупованого... 2015*).

На деяких підприємствах (найбільш цікавих та перспективних) здійснено демонтаж обладнання і вивезено його на територію Росії (ЗАТ "Луганський машинобудівний завод імені Пархоменко", ВАТ "Машинобудівний завод – 100", ПАТ "Завод гірничорятувальної техніки "Горизонт", ПАТ "Луганський патронний завод", ТОВ "ПОЛІ-ПАК" та ін.) (за повідомленням представника Головного управління розвідки МО України В. Скібіцького, березень 2016). Велика кількість переважно малих та середніх підприємств, які ра-

ніше забезпечували поповнення бюджетів міських поселень, припинили свою роботу або евакуювались на територію за межами АТО. Разом з тим, активно працюють борошномельні, кондитерські, олійні, хлібопекарські, молоко-, м'ясопереробні, харчосмакові, лікєро-горілчані та пивоварні підприємства, які знаходять збут своєї продукції. Окремі промислові об'єкти намагаються відновити роботу, виконуючи військові замовлення (ремонт техніки). Після припинення активної фази військових дій у міста повернулася частина населення, що сприяло активізації місцевого дрібного та середнього бізнесу, налагодженню системи зв'язку, енергопостачання більшості міських поселень. Фактично відновлено систему збирання податків, працює казначейство та інші управлінські структури. Сферу освіти та охорони здоров'я представлено майже тими ж закладами, які функціонували до війни. У містах активно працюють житлово-комунальні служби, на що у соціальних мережах часто вказують мешканці окупованих районів. Здійснюється часткова транспортна, економічна та гуманітарна інтеграція тимчасово втрачених територій у простір Росії.

Рис. 6.5. Оголошення на зупинці маршрутних таксі на вулиці Радянська в м. Луганську. Активізація приватних перевізників (доходний бізнес) та зміни в географії перевезень як відгуки на нові економічні та політичні реалії (2016 рік)

Зазначені процеси відбуваються в умовах високого рівня мілітаризації та криміналізації території, повної політичної невизначеності, супроводжуються різким збіднінням та зубожінням найменш захищених категорій населення, падінням рівня життя всього населення тощо. Найгірша ситуація склалась у тих невеликих міських поселеннях, які втратили критично велику чисельність своїх мешканців і, скоріш за все, не підлягатимуть відновленню. Відсутність достовірної статистичної інформації про стан міських поселень на непідконтрольній території унеможлиблює з'ясування масштабів гуманітарної катастрофи.

Міські поселення на підконтрольній Україні частині Луганської області. Північна частина Луганщини (контрольована Україною) охоплює 12 (із 18) адміністративних районів області, а також три (із 14) міста обласного підпорядкування (Сєверодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне). У межах зазначеної території станом на 01 січня 2015 року офіційно проживало, за розрахунками автора, 718,9 тис. осіб, з яких 71,7 % склали мешканці міст і селищ міського типу.

Північна Луганщина являє собою просторово асиметричний простір, у якому майже виокремлено функціонують, з одного боку, Сєверодонецько-Лисичанська агломерація з сумарним півмільйонним населенням та, з іншого боку, велика аграрна периферія, належним чином не забезпечена містами як "точками росту" своїх територій (Старобільська субрегіональна система розселення). Функції "регіональних столиць" тут виконують переважно селища міського типу. Виняток становлять Кременський, Сватівський та Старобільський райони, адміністративними центрами яких є малі міста. Така асиметричність простору підсилена конфігурацією залізничного сполучення, яке не з'єднує, а, навпаки, розділяє цю частину області. У майже меридіональному напрямку Північну Луганщину перетинають дві паралельні залізниці, одна з яких лише частково проходить по території регіону, а інша, що тягнеться від кордону з Російською Федерацією вбік окупованої території, не використовується.

У територіальному поділі праці Сєверодонецько-Лисичанська агломерація спеціалізується на хімічній та нафтохімічній промисловості (рис. 6.6), що в свій час дало привід називати її "Бермудським трикутником" з огляду на екологічну небезпеку гігантів хімічної індустрії. У результаті приватизації держава втратила контроль над ситуацією в хімічному комплексі регіону. Упродовж останніх років конкурентоспроможність базових підприємств визначалася здатністю їх власників забезпечити стабільні поставки енергосировинних ресурсів (природного газу, нафти) за прийнятними цінами.

Нестабільна робота підприємств вплинула на функціонування суміжних, обслуговуючих виробництв та інфраструктурних комплексів, "обвалила" ситуацію на локальному ринку праці. Разом з тим, перенесення до м. Северодонецька функцій обласного центру Луганської обласної військово-цивільної адміністрації активізувало непромислові види діяльності – управління, освіту, охорону здоров'я, що є позитивним явищем. Зросло транспортне значення Северодонецько-Лисичанської агломерації, до якої прямує єдина, що функціонує, залізнична гілка, яка зв'язує Луганщину з іншими регіонами (передусім Київським та Харківським) та забезпечує транзит пасажирів, у т. ч. у напрямку нечисленних коридорів через пункти пропуску в зону АТО.

Рис. 6.6. Містоутворююче підприємство ПАТ "Северодонецьке об'єднання Азот" (м. Северодонецьк). Через труднощі з електропостачанням (нестабільна робота Луганської ТЕС, пошкоджені ЛЕП) існують проблеми з повноцінним відновленням роботи цього гіганту азотної хімії

Через своє асиметричне положення та віддаленість від більшості інших регіонів аграрної спеціалізації Северодонецько-Лисичанська агломерація не має на них суттєвого впливу. Важливим міжрегіональним центром тяжіння є мале місто Старобільськ,

що має вигідне центральне й транспортно-географічне положення в північній частині Луганської області. Будучи центром Старобільської субрегіональної системи розселення, Старобільськ після подій 2014–2015 років перетворився на містечко освітян та військових, які є основними платниками податків у місцевий бюджет.

Щодо інших міських поселень (сmt Біловодськ, Троїцьке, Білокуракине), то їх стан багато в чому визначається відповідним статусом – прикордонним, периферійним, прифронтовим. Рівень соціально-економічного розвитку селищ міського типу не відповідає потребам відповідних адміністративних районів. Вузька сфера прикладання праці та проблеми зайнятості підсилюють міграційний вплив населення, що, у свою чергу, негативно впливає на стан об'єктів соціальної сфери. Зміна геополітичних реалій призвела, з одного боку, до посилення периферійності цих поселень, з іншого – відкрила можливості для налагодження нових економічних зв'язків у новому просторовому форматі.

Міські поселення у прифронтовій зоні, які максимально наближені до лінії зіткнення, – це найбільш проблемна категорія міст і селищ, що має високий рівень небезпеки для проживання населення. Під час активної фази бойових дій було зруйновано велику кількість об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, пошкоджено дороги. Околиці прифронтових поселень потребують розмінування. Забезпечення енерго-, тепло- та водопостачання є нестабільним. Ці поселення втратили значну частину свого населення. Локалізація тут військових, з одного боку, забезпечує захист місцевого населення, з іншого, збільшує ризик обстрілів.

Виклики та перспективи

Немає потреби доводити, що нові геополітичні реалії та політична ситуація не залишають місця для реалізації довгострокової стратегії розвитку міст Луганщини, як і інших поселень регіону. Припинення війни на Сході, повернення контролю над тимчасово втраченими окупованими територіями, їх реінтеграція в політичний та економічний простір України – все це залежить від великої кількості зовнішніх та внутрішніх факторів. Стратегії розвитку міст, усього міського розселення Луганщини залежатимуть від того, який статус матиме регіон, яку роль йому буде відведено в Україні. Йдеться про масштабне бачення щодо тимчасово окупованих територій в усій поліаспектності поставленої проблеми. Якщо лінія зіткнення буде і надалі визначати умови "існування" Луганської області, то, ймовірно, за нею міцно закріпиться статус аграрно-

індустріального регіону. Існують й інші бачення проблеми, наприклад, перетворення північної частини області на мілітаризований фронтір України, який може стати важливою складовою системи європейської безпеки (*Вихров 2016*).

Крім загроз, пов'язаних з продовженням війни та невизначеністю перспектив, перед міськими поселеннями Луганщини постали й інші серйозні виклики, які неминуче і кардинально змінять їх майбуття: демографічні втрати, руйнування економічного потенціалу, негативний для будь-яких інвестицій імідж прифронтової та політично нестабільної території тощо.

Соціально-демографічні виклики проявляються у втратах населення та погіршенні якості людського капіталу. Якщо врахувати наслідки останніх гучних подій на Сході, а саме – величезну кількість внутрішніх переселенців та біженців, наляканих війною та ідеологічно незгодних з “новим режимом“, що встановився на непідконтрольній Україні території, то сучасні людські втрати міських поселень Луганщини можна оцінити як масштабні. За повідомленнями управління ООН у справах біженців, зроблених в травні 2015 року, кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла 1,4 млн. осіб. До цього слід додати ще й тих, хто мігрував до Росії. Значні втрати людського потенціалу фіксуються також внаслідок загибелі мирних жителів цих регіонів у ході воєнних дій, а також значного погіршення їхнього здоров'я та передчасної смерті (на жаль, статистики справжніх розмірів цих втрат немає) (*Антонюк 2015*).

Пріоритетним завданням, яке має вирішуватись на рівні країни та регіону, є повернення населення (у першу чергу, економічно активної його частини) та примирення в умовах наявного ідеологічного протистояння, яке поділило соціум на два ворогуючих табори. З огляду на потужні зовнішні фактори, достовірних механізмів вирішення зазначеної проблеми на сьогодні немає. У будь-якому разі, шляхи виходу з кризи лежать у політичній площині. Умовою відновлення демографічного потенціалу міст є безпека та наявність перспективи для Донбасу в Україні. Ця перспектива має бути визначена у вигляді спільного бачення шляху розвитку, тобто стратегії, узгодженої з усіма зацікавленими сторонами та схваленої на державному рівні. Один з варіантів такої стратегії розроблено в 2015 році науковцями НАН України (*Лібанова 2015*).

За умов збереження розмежування регіону на дві частини актуальним завданням слід визначити створення так званих “міграційних“ міських поселень, що мали би пріоритет у відбудові нових житлових приміщень для переселенців, які хотіли б залишитись на

Луганщині. Житло і робота – це дві основні взаємопов’язані проблеми, на вирішення яких мають бути спрямовані зусилля держави та регіональних органів влади. Навіть попри тимчасовість перебування переміщених осіб у цих поселеннях, міські та селищні громади у найдешевший спосіб отримали б готових фахівців (управлінців, освітян, медиків), підприємців, що позитивно вплинуло б на економічну ситуацію в поселеннях. Для зменшення навантаження на ринок праці міст і селищ з боку переселенців слід запустити механізм компенсації втрат на житло за умов створення ними нових робочих місць. Активізація будівельних робіт – це додаткові робочі місця. Слід передбачити перспективи переселення частини населення з південної в північну частину Луганської області.

Одним із способів уповільнити міграційний вплив молоді є всебічна підтримка освітніх закладів III-IV рівнів акредитації, які перемістилися з півдня Луганської області в її північну частину (міста Сєверодонецьк, Рубіжне, Старобільськ, Кремінна). Це дозволить утримати в регіоні не лише молодь, а й висококваліфікованих фахівців, створити високоінтелектуальне середовище. За умов належного інвестування можна побудувати університетське містечко з сучасною інфраструктурою. Слід стимулювати й активність самих ВНЗ у грантовій діяльності.

Очевидно те, що частина переміщених осіб та біженців уже ніколи не повернеться на Донбас. Йдеться про тих людей, які ”вросли“ в нові місця, перенесли туди свій бізнес, знайшли для себе гарні перспективи кар’єри або в цілому – кращі умови життя. Серед них – значна частка представників еліти (наукової, технічної, творчої) та середнього класу, тобто тих людей, які здатні створювати робочі місця і привносити інновації. Разом з тим, як точно відзначив М. Віхров ”свого часу СРСР зміг накачати Крим військовими пенсіонерами та відставниками, які прив’язали півострів до Росії міцніше, ніж Перекопський перешийок – до України. Україна може використовувати цей досвід на Донбасі, надаючи безкоштовне або пільгове житло військовим і пропонуючи програми трудових міграцій“ (Вихров 2016).

Криза міських економік позбавляє поселення Луганщини джерел існування. У цьому контексті першочерговим завданням стає відбудова зруйнованої інфраструктури, її модернізація для забезпечення нормальних умов життєдіяльності населення та функціонування економіки, по-друге, відновлення джерел наповнення міських бюджетів шляхом налагодження роботи підприємств, установ та організацій, що здатні ефективно працювати в умовах ринкової

економіки. Індустріальний розвиток міст Луганщини наштовхується й на чималі труднощі згортання співпраці України з Росією та одночасно – факт присутності російського капіталу, який є власником деяких крупних підприємств. Очевидно актуальним буде питання реприватизації таких об'єктів з поверненням у державну власність з можливою повторною приватизацією на кращих умовах.

Перспективи шахтарських містечок залежатимуть від того, який статус буде надано вугільній промисловості в Україні і яким чином буде вирішуватися питання енергетичної безпеки держави. Нещодавно Україна долучилась до підписаної 22 квітня 2016 року у Нью-Йорку Паризької угоди про боротьбу зі зміною клімату. А це зумовить у рамках міжнародних зобов'язань переформатування уваги з проектів викопного палива на проекти відновлюваних джерел енергії. Разом з тим, видобуток вугілля антрацитової групи, на якому працює більшість українських теплоелектростанцій, здійснюють лише шахти Донбасу (всі вони залишилися на непідконтрольній території). Місцеве населення і надалі буде віддавати перевагу зайнятості на підприємствах вугільної промисловості, оскільки, незважаючи на надважкі умови праці, шкоду для здоров'я, ризик для життя, затримки заробітної плати, вугільна промисловість має велику перевагу над іншими видами зайнятості, а саме – відносно високий рівень оплати праці та пільги, які мають шахтарі. Створення альтернативних конкурентоспроможних робочих місць, мова про які ведеться ще з 1980-х років – справа часу, то ж вугільна промисловість, на думку автора, має зберігати статус бюджетоформуючої галузі в тих поселеннях, де існують найкращі умови для її функціонування. У випадку продовження промислового тренду міст слід зосередитись на створенні елементів постіндустріальної економіки в межах традиційної спеціалізації цих поселень (процесні інновації, екологічне оздоровлення територій, використання газу метану та ін.). Загалом слід прагнути до урізноманітнення економічних моделей і цілей, на чому неодноразово наголошували науковці, бо тоді місто не має одного єдиного "резону для існування", що скеровує його життя (Шліпченко 2012).

Реформа самоврядування в Україні дає додаткові можливості для належного використання фінансових ресурсів на місцях, що може значно покращити стан селищ міського типу – центрів об'єднаних громад. Слід звернути увагу на проблеми аграрного та переробного секторів, які протягом десятків років не забезпечують населення Луганщини власним продовольством. Стимулом для економічного піднесення малих міських поселень має стати всіляка

підтримка малого та середнього підприємництва, що сприятиме формуванню бюджетів та зростанню соціальних стандартів.

Залучення і раціональне використання додаткових значних за обсягами інвестицій в умовах фінансової напруги та інвестиційної непривабливості регіону, – ще один виклик. Очевидно, що допомога, яка направляється державою, благодійними фондами, волонтерськими організаціями для розв’язання найбільш актуальних гуманітарних проблем міських поселень, є мізерною, нетривалою і не може бути основним джерелом зовнішніх надходжень для регіональних бюджетів. Північна малозаселена частина Луганщини від самого початку мала скромний потенціал інвестування та одночасно – високі інвестиційні ризики. Після того, як вона перетворилась у прифронтний регіон, залучення інвестицій стало ще більш проблематичним. На думку автора, на рівні держави слід створити простий та ефективний механізм сприяння надходженню коштів інвесторів для реалізації проектів у сфері інфраструктурного забезпечення, природокористування, енергозберігаючих технологій, реформи житлово-комунального господарства міст Луганщини, як регіону, що постраждав від війни. Саме ”швидкі інвестиції“ та ”гучні проекти“ – це те, що сприятиме формуванню позитивного іміджу регіону, створенню робочих місць, покращенню й оздоровленню міського середовища та стане сигналом для повернення населення.

Екологічні виклики пов’язані з концентрацією на території Луганської області, особливо в її південній частині, великої кількості підприємств високого рівня небезпеки, а також накопичених промислових відходів. Деякі з цих об’єктів зазнали пошкоджень, руйнації, що негативно вплинуло на стан довкілля. Серйозну загрозу несуть у собі затоплені шахти, адже змішування високомінералізованих вод з ґрунтовими водами веде до погіршення якості останніх.

Новий геополітичний простір. Розрив відносин з Росією передбачає переформатування системи зв’язків міських поселень. За умов переходу конфлікту в латентну довгострокову форму, що дуже ймовірно, слід вивчити питання нової просторової організації економічного, соціального та культурного простору півночі Луганської області шляхом формування опорного каркасу міського розселення. Неодмінною складовою каркасу мають бути шляхи сполучення гарної якості. Потребує оптимізації і корегування в межах північної частини Луганщини транспортно-логістична структура руху населення, продукції, послуг, яка дісталась регіону в спадок від часів СРСР та не відповідає вимогам часу. Основними цілями корегуван-

ня цієї системи має бути скорочення витрат на перевезення населення та вантажів, а також інтеграція в єдиний простір України.

Отже, Луганська область – це регіон концентрації значної кількості міських поселень, серед яких переважна більшість належить до старопромислових. Це особливий тип міських поселень, об'єднаних своїм походженням, господарською спеціалізацією, специфічним міським ландшафтом, яскраво вираженою ментальністю населення, способом його життя і традиціями господарювання, а також проблемами. Сучасний стан міських поселень Луганської області характеризується високим ступенем проблемності та невизначеності перспектив подальшого розвитку, які залежать від багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. Нарівні з традиційними проблемами, притаманними містам і селищам Луганщини як старопромислового регіону, додалися нові, пов'язані з військово-політичним конфліктом на Сході України та різким погіршенням українсько-російських відносин.

Сучасними викликами, що постають перед містами і селищами Донбасу, є: загроза відновлення військових дій, втрата населення та погіршення якості трудових ресурсів, зниження економічного потенціалу, екологічні виклики, геопросторове переформатування. Будь-які стратегії розвитку міських поселень, як і всього регіону у складі України, повинні ґрунтуватися на принциповому політичному рішенні щодо Донбасу та потребують визначення його місця і ролі в політичному та економічному просторі України. Сучасна проблематика міських поселень має розглядатися диференційовано залежно від їх географічного розташування: а) на підконтрольній Україні території; б) на лінії зіткнення; в) на непідконтрольній території. Розв'язання найбільш актуальних проблем міських поселень Луганщини сприятиме стабілізації політичної ситуації, зменшенню міграційного впливу населення, підвищенню його добробуту.

Для того, щоб розвиватись поселенню або регіону в цілому, потрібний виклик, певна загроза, щоб рухатись уперед. Можливо, події 2014–2015 років стануть тим поштовхом, який дозволить повністю “перезавантажити” Донбас та забезпечити міським поселенням стійкий розвиток.

АНТОНЮК, В. П. (2015): Сучасні проблеми соціального та людського розвитку Донецької й Луганської областей та пріоритетні завдання щодо їх вирішення. *Економічний вісник Донбасу*, № 1(39): 44-52.

БАКАНОВ, С. А. (2003): *Демографическая деградация города как индикатор его депрессивной динамики*. Режим доступу : <http://aik-sng.ru/text/krug/2003/342-370.pdf>

- БОНДАРЕНКО, Я. И., КРАСНОПОЛЬСКИЙ, А. В., УСАЧЕВ, А. В. (1977): Расселение в схеме районирования и социального планирования территориально-производственных комплексов (на примере Донбасса). В: *Экономико-географические особенности развития Донецкого бассейна*. Ленинград, Геогр. общ-во СССР, с. 87-97.
- ВИХРОВ, М. (2016): *Украинский Донбасс: выживет ли регион без ДНР и ЛНР?* Режим доступа : <http://mediavektor.org/7855-ukrainskiy-donbass-vyzhivet-li-region-bez-dnr-i-lnr.html>
- ГЛАДКИЙ, О. В. (2008): *Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій*. Київ, ВГЛ “Обрії”, 360 с.
- ГОЛОВНЕВ, С. (2013): *Повелитель копанок*. Режим доступа : <http://strelaua.com/2013/rassledovaniya/povelitel-kopanok.-podzemnoe-tsarstvo-sashi-yanukovicha-foto.html>
- ГОРБУЛІН, В. П., ВЛАСЮК, О. С., ЛІБАНОВА, Е. М., ЛЯШЕНКО, О. М. (ред.) (2015): *Донбас і Крим: ціна повернення*. Київ, НІСД, 474 с.
- ДОЦЕНКО, А. І. (1994): *Регіональне розселення: проблеми і перспективи*. Київ, Наукова думка, 195 с.
- ДРОБЫШЕВСКАЯ, Т. В. (1993): *Территориальное развитие городов Донбасса (Социально-экономические аспекты)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Москва, 16 с.
- ЗАВАРІКА, Г. М. (2012): *Трансформація розселення Луганської області*. Луганськ: Вид-во “Ноулідж”, 180 с.
- КОВАЛЕНКО, П. С. (1994): *Економіко-географічні проблеми розвитку міських поселень України*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук. Київ, 64 с.
- КОВТУН, В. В., СТЕПАНЕНКО, А. В. (1990): *Города Украины*. Экономико-географический справочник. Киев, Выща школа, 279 с.
- КРАСНОПОЛЬСКИЙ, А. В. (1972): *География населения и населенных пунктов Донбасса*. Автореферта диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Ростов-на-Дону, 17 с.
- КРАСНОПОЛЬСКИЙ, А. В., БОНДАРЕНКО, Я. И. (1968): Территориальные системы расселения. *Вопросы комплексного развития экономики Донбасса*, Вып. 2: 71-85.
- ЛІБАНОВА, Е. М. (ред.) (2015): *Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики*. Київ, НАН України, 167 с.
- МЕЛЬНИК, І. Г. (2006): *Суспільно-географічні засади розвитку малих і середніх міст Луганської області*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. Київ, 20 с.
- МОЗГОВИЙ, А. А. (2011): Особливості урбанізаційних процесів у старопромислових районах України на прикладі Донбасу. У: *Суспільно-, фізико-географічні та гео-екологічні проблеми старопромислових районів*. Луганськ, Вид-во “ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка”, с. 130-131.
- ПЕРСПЕКТИВИ ОККУПІРОВАНОГО Донбасса. Текущее состояние и прогноз развития ситуации в регионе (2015): Доклад Агентства Digests & Analytics Ukraine. Киев, 27 с. Режим доступа: <https://drive.google.com/file/d/0B76l4gG7A0mLdXpwdWFMbkMzSmM/view?pref=2&pli=1>
- ПИТЮРЕНКО, Е. И. (1963): Развитие и размещение городских поселений Донецкой области. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Кев, 18 с.
- ПІДГРУШНИЙ, Г. П. (2009): *Промисловість і регіональний розвиток України*. Київ, Інститут географії НАН України, 300 с.
- ПІТЮРЕНКО, Ю. І. (1972): *Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР*. Київ, Наукова думка, 187 с.

- ПОНОМАРЕНКО, Ю. Ф. (ред.) (1976): *История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область*. Киев, 727 с.
- ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН у додатки 1 і 2 до розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 1085 (2015). Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 року, № 1276-р. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1276-2015-%D1%80/para2#n2>
- ПРО ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ устрої Луганської області, зміну і встановлення меж Новоайдарського і Слов'яносербського районів Луганської області (2014a): *Відомості Верховної Ради*, № 43, ст. 2038.
- ПРО ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ устрої Луганської області, зміну і встановлення меж Перевальського і Попаснянського районів Луганської області (2014b): Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради*, № 43, ст. 2039.
- ШЛІПЧЕНКО, С. (2012): Шанс зустрічі з іншими людьми є тим, що створює багатство міста. Інтерв'ю з Блером Рублом. *Урбаністичні студії. Анатомія міста: Київ*. Київ, Смолоскип, с. 50-58.
- ЯКОВЛЕВА, Ю. К., ЗАКОТНЮК, О. Л. (2013): Поселенська мережа Донецького регіону: історико-географічний і соціально-економічний аспекти. У: *Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку*. Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна. Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9736>

Наукове видання

УРБАНІСТИЧНА ГЕОГРАФІЯ: В ЕПІЦЕНТРІ ПРОСТОРОВИХ ЗМІН

Колективна монографія

Костянтин Мезенцев, Ярослав Олійник, Наталія Мезенцева,
Микола Барановський, Олексій Гнатюк, Наталія Гусева, Олена Денисенко,
Наталія Дністрянська, Мирослав Дністрянський, Олена Дронова,
Ірина Закутинська, Любов Зеленська, Володимир Казаков, Людмила Ключко,
Олена Кононенко, Анастасія Мазурова, Дар'я Мальчикова, Тетяна Маншиліна,
Ірина Мельник, Анатолій Мельничук, Костянтин Немець, Людмила Немець,
Вікторія Пацюк, Ігор Пилипенко, Григорій Підгрушний, Микола Пістун,
Дмитро Полешко, Катерина Сегіда, Роман Сливка, Юлія Стеблецька

В авторській редакції

Підписано до друку 25.05.2017 р.

Формат 60x90 $\frac{1}{16}$.

Ум. друк. арк. 20,5.

Наклад 300 прим.

Зам. 17-157

Видавництво «Фенікс»

Віддруковано на власному обладнанні

Св-во суб'єкта видавничої справи

ДК №271 від 07.12.2000 р.

Вул. Шутлова, 13Б, м. Київ, Україна, 03067

www.fenixprint.com.ua

